

İmâmu'l-Haremeyn El-Cüveynî'nin El-Varakât ve Firkâh'ın Şerh'ul-Varakât'ı Üzerine Bir İnceleme | Nuray Akgül

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

ÖZET

Makalede İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö.478/1085) el-Varakât fî usûli'l-fıkh adlı eseri ile bu eserin şerhlerinden biri olan Firkâh ismiyle meşhur Tâcuddîn Abdurrahman b. İbrahim el-Fezârî'nin (ö.690/1291) Derekât olarak da bilinen Şerhu'l-Varakât isimli eseri birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. el-Kitâb, er-Risâle, el-Mukaddime olarak da isimlendirilen Varakât 'da usûl-ü fıkhâ dair temel konular özet şekilde anlatılmıştır. Daha sonraki zamanlarda bu veciz kitap üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Bunlardan biri olan Firkâh'ın eserinde de Varakât 'taki konular deliller eşliğinde bazen onaylanarak, bazen karşı çıkılarak, bazen de örnekler verilerek açıklanmıştır. Böylece mütekellimîn metoduyla yazılmış usûl kitaplarının ilk örneklerinden biri olması ve fıkıh usûlünün konularının daha kolay öğrenilmesini sağlaması açısından önem arz eden Varakât daha anlaşılır olmuştur. Bu çalışmada Varakât özetlendikten sonra Firkâh'ın şerhinden kısaca bahsedilecek, böylece hem mütekellimîn metoduyla yazılmış bir eser hem de onun şerhi üzerinde fikir elde edilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Varakât, Şerhu'l-Varakât, Fıkıh Usûlü, Şerh, Cüveynî, Firkâh.

A RESEARCH ABOUT SHARH AL-WARAQAT OF AL-WARAQAT WA FIRQAHA OF IMAM AL-HARAMAYN AL-JUWAYNI

Abstract

This article discusses the work of Imam al-Haramayn al-Juwayni (478/1085) named al-Waraqat fi Usul al-Fiqh together with one of its commentaries, Sharh al-Waraqat or known as Daraqat , by Tajuddin Abdurrahman b. Ibrahim al-Fazari (690/1291) who is famous as "Firqah". The main topics about usul al-fiqh are explained briefly in Waraqat , which is also named as Al-Kitab , al-Risala , al-Muqaddima . In later times many commentaries have been written on this pamphlet. In one of them, namely the work of Firkah, the topics of Waraqat have been explained either with approval or with opposition or sometimes with examples based on the evidences. So that, it has been a more apprehensible work than Waraqat , which is crucial in terms of making the subjects of usul al-fiqh easier to learn, as it is one of the first examples of usul books written with the mutakallimin /spokesperson method. In this article, the sharh of Firkah will be explained briefly after summarizing Warakat , so it will be possible to get an idea both about a work written with the mutakallimin method and its commentary.

Keywords: Warakat, Sharh al-Waraqat, Usul al-fiqh, Sharh, Juwayni, Firkah

GİRİŞ

Lugatta "bilmek, bir şeyi ince bir anlayış, sezgi ve şuurla kavramak, bir şeyin özüne ulaşmak, kapalı bir şeyin hakikatine nüfuz edebilmek" anlamlarına gelen fıkıh kelimesini terim olarak İmam-ı 'Azam Ebû Hanîfe "insanın lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi" şeklinde tarif etmiştir. Bu tanım iman ve itikat meselelerini de kapsadığından ve zamanla bu konular müstakil birer ilim haline geldiğinden tarife "amel bakımından" şartı ilave edilerek itikat ve ahlak ilimleri fıkıh ilminin kapsamından çıkarılmıştır. [1]

Asl'ın çoğulu olan asıl kelimesi ise "maddî veya manevî temel, esas, dayanak, tercih edilen delil ve ilke" manalarına gelmektedir. [2]

Bunlara göre fıkıh usûlü "fikhî bilgilerin esası olan, dinî hükümlerin bu belirli ve kesin delillerle çıkarılıp ispat edildiği" ilimdir ve bu nedenle usûl-ü fıkhâ "şeriatin hikmeti ilmi" de denmiştir. [3]

Fıkıh usûlü alanında yazılmış, günümüze ulaşmış ilk eser İmam Şafii'nin er- Risâle' sidir. Amelî mezheplerin ve fûrûa dair meselelerin sistemli hale gelmesiyle –yüz elli yıl kadar sonra- metodolojiye dair daha şumûllü eserler ortaya çıkmıştır. Bu ilmin müstakil bir tür şeklinde karşımıza çıkması, İslâmî ilimlerde kurumsallaşmanın olduğu IV./X.yy.'dadır. İlk dönemde yazılan eserlerde fûrûa dair meselelere cevap verilirken, çoğunlukla, yazarın tabi olduğu mezhebin dayanakları belirtilerek delillendirme amacı güdülmüş, böylece bu eserler “mezhebî bir karakter” taşımıştır. Müstakil bir tür olması yönüyle de eserler fıkıhın kelâm, felsefe ve mantıkla ilişkisinde müellifin temayülüne göre şekil almıştır. Bu temayülleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Fukaha metodu (Hanefî metodu): Özellikle Hanefî mezhebinin usûbu olarak kabul edilen fukaha metodunda bir mezhebin görüşüne tabi olunur ve konular fûrûa ait meselelerle beraber işlenir, bunlar da tümevarım yöntemiyle yapılır. Onların bu yöntemi benimsemelerinde o dönem Hanefîlerinin Mutezilî olmakla itham edilmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

2. Mütakellimîn metodu (Şâfiî metodu): Bu metodda ise usûl ve kelam ilimlerinin prensipleri tûmdengelim yöntemiyle bağdaştırılmıştır. Bu yöntemin teşekkülünde Mutezile'nin sünîliğinin dışında kabul edilmesi ve sünîliğinin prensiplerinin yerleşmesiyle birlikte usûl-ü fıkıh konularının kelam konularıyla ilgisine dikkat çekilmek istenmesi etkili olmuştur.

3. Muteahhirîn metodu (memzûc/karma metod): Muteahhirîn döneminde ise –bilhassa VII./XIII. yy.- meseleler fûrû'dan soyutlanarak işlenmiş, fıkıh usûlü ilmi bütün İslam ilimlerinin ilkelerini incelemeyi amaçlamıştır. Böylece “ortak bir ilim dili arayışı” devri başlamıştır. Fukaha ve mütakellimîn metodlarını birleştirmeye yönelik olduğu için bu dönemdeki eserlerin yöntemi “karma/memzûc” olarak isimlendirilmiştir. [4]

Çalışmamızda mütakellimin metoduyla yazılmış eserlerin ilk örneklerini verenlerden biri olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö.478/1085) el-Varakât fî usûli'l-fıkıh adlı eseri ile bu eserin şerhlerinden biri olan Firkâh ismiyle meşhur Tâcuddîn Abdurrahman b. İbrahim el-Fezârî'nin (ö.690/1291) Derekât olarak da bilinen Şerhu'l-Varakât isimli eserini birlikte ele alacağız.

Sözlükte “eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” manalarına gelen şerh literatürde “sözlü veya yazılı olarak bir konuda yapılan açıklamalara” isim olmuş, binaenaleyh “ilimler tarihinde şerh bir telif türü şeklinde ortaya çıkmıştır. [5]

İslâmî ilimlerde şerh kavramı çok önemlidir. Hatta pek çok şerh aslını gölgede bırakmış, kaynaklar arasında yer almıştır. İşte bu çalışmada bir eserin orijinali ile üzerine yazılmış bir şerhi birlikte ele alarak bu konuda az da olsa bir fikir sahibi olmayı amaçlamış bulunuyoruz. Böylece bir yandan usûl-ü fıkıhın temel konularıyla ilgili özlü bilgi edinirken öbür yandan da İslâmî ilimlerde –kısa olması; ancak bununla beraber temel konular hakkında bilgi vermesi yönüyle- önemli yere sahip bir eseri ve onun şerhini tanımış olacağız.

Esas alacağımız eserler Dâru's-Sâmiî Kitabevi tarafından “Metnü'l-Varakât” ismiyle neşr ve tevzî edilen 30 sayfalık Riyad-1427/2006 II. baskısı ile (Kitabın sonunda Şeyh Şerafeddin el-Imritî eş-Şâfiî'nin (ö.890/1485) bu metni nazım haline getirdiği Nazmu'l-Varakât adlı eseri de bulunmaktadır.) ile Dâru'l-Beşârii'l-İslamiyye matbaasınca basılan ve Sâre Şâfi el-Hicrî tarafından tahkîki yapılan 423 sayfalık Beyrut-1426/2005 II. baskısı olacaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Cüveynî ve Varakât 'ı ile Firkâh ve Şerhu'l-Varakât 'ı hakkında kısaca değineceğiz. İkinci bölümde bu iki eserin muhtevasını ve özelliklerini anlattıktan sonra, üçüncü bölümde şerhten örnekler vereceğiz.

I. BÖLÜM

1.İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî ve el-Varakât

419/1028 yılında Nîşabur'da doğan Eş'arî kelimcisi ve Şâfiî fakihi Cüveynî'nin tam adı, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el-Cüveynî et-Tâi en-Nîsâbü'rî'dir. Nîşabûr'da Ehl-i

sünnet inancının yayılmasını sağlayan Cüveynî, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (ö.455/1063) Şîf-Mu'tezilî inanca aşırı derecede bağlı olan veziri Amîdülmülk el-Kündürî'nin (ö.456/1064) Eş'arîlere yaptığı baskılar sebebiyle Bağdat'a, daha sonra da Hicaz'a gitmiştir. Tuğrul Bey'den sonra sultan olan Alparslan'ın (ö.465/1072), Kündürî'nin yerine Nizâmülmülk'ü (ö.485/1092) görevlendirmesiyle memleketine dönmüştür. Burada Nizâmülmülk'ün kurduğu Nizâmiye Medresesi'ne müderris olmuş, vefatına kadar da -478/1085- bu görevini sürdürmüştür. [6]

V./XI. yy.'da Eş'arî anlayışın önemli isimlerinden biri olan Cüveynî, hocası Bâkılânî'nin (ö.403/1013) mütekellimîn metoduyla yazılmış olan et-Takrîb ve'l-irşâd 'ını ihtisar ederek bu metotla yazılmış usul kitaplarına önderlik yapmıştır. İmam Cüveynî daha sonra kendisine ait olan el-Burhan fî usûli'l-fıkh kitabını yazmış ve eser bu yöntemle yazılmış Kadî Abdulcebbâr'ın (ö.415/1025) el-Umed, Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin (ö.436/1044) el-Mu'temed , Gazzâlî'nin (ö.505/1111) el-Müstesfâ adlı eserleriyle beraber mütekellimîn metodu usûl ilminde dört ana kaynaktan biri olmuştur. [7]

Cüveynî oldukça hacimli olan usûl kitabı Burhan 'dan sonra, otuz yıl Nişâbûr Nizâmiye Medresesi'nin başında bulunması hasebiyle ezberlenmesi kolay olması ve medreseye yeni başlayan öğrenciler için temel eğitim kitabı olarak okutulması amaçlı el-Varakât 'ı kaleme almıştır. 1600 sözcükten oluşan ve fıkıh usûlü ilminin tüm konularını özet şekilde ele alan eser daha sonraları el-Kitâb, er-Risâle, el-Mukaddime olarak da isimlendirilmiştir. Bu eser üzerine zaman içinde hem Şâfiî mezhebine mensup hem de diğer mezheplerden alimler tarafından çok sayıda şerh yazılmıştır. [8]

2. Firkâh ve Şerhu'l-Varakât

Yürürken bacaklarını çok fazla ayırdığı için Firkâh lakabını alan Ebû Muhammed Tâcuddîn Abdurrahman b. İbrahim el-Fezarî 624/1227'de Mısır'da doğmuştur. Çeşitli ilim dallarında tanınmış hocalardan dersler almış, zamanının Şâfiî mezhebinde müçtehit olan alimleri arasına girmiştir. Dimaşk Bâdrâiyye ve Mucâhidiyye medreselerinde hocalık yapmış olan ve oğlu başta olmak üzere çok sayıda talebe yetiştiren Firkâh 690/1291 yılında vefat etmiştir. Kendisinden ders alan meşhur alimler arasında Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö.728/1328), Kemâleddin İbn Kâdî Şühbe(ö.851/1448), Mizzî (ö.750/1349) gibi isimleri zikredebiliriz. [9]

Firkâh usûl lafızlarının lugat ve ıstılahtaki manalarını işlediği eserinde Cüveynî'nin görüşlerini belirtmiştir. Herhangi bir itiraz varsa onlara cevap vererek Cüveynî'yi haklı çıkarmaya çalışmıştır.Diğer mezheplerin görüşlerine de atıflarda bulunan Şârih'in müellife itiraz ettiği yerler de olmuştur. Şerhinde yer yer dilbilgisinden ve şiirlerden de istifade eden Firkâh fikhî meseleleri usûl kaidelerine de tatbik etmiştir. [10]

II. BÖLÜM

1. el-Varakât

1.a. Muhtevası

ق -و- kökünden gelen ve sayfalar, kağıt parçaları anlamına gelen Varakât, usûl-ü fıkıh terimini tanımlayarak başlamıştır: "Usûl-ü fıkıh iki müfret/tekil kelimeden oluşur: Asl kendi üzerine herhangi bir şey kurulan (temel); fer' ise başka bir şeyin üzerine bina edilen demektir. Fıkıh içtihat yoluyla şer'î hükümleri bilmektir". şeklinde tanımlandıktan sonra hükümler konusuna geçer ve bunları vâcip, mendup, mubah, haram, mekrûh, sahîh, bâtil olarak yediye ayırır:

Vâcip "yapıldığında sevap kazandıran, terk edildiğinde ceza gerektiren", mendûb "yapıldığında sevap kazandıran, terk edildiğinde ceza gerektirmeyen", mubah "yapıldığında sevap, terk edildiğinde ceza gerektirmeyen", haram "terk edildiğinde sevap kazandıran, yapıldığında ceza gerektiren", mekruh "terk edildiğinde sevap kazandıran, yapıldığında ceza gerektirmeyen", sahîh "geçerliliği kendine bağlı ve önemli olan", bâtil "geçerliliği kendine bağlı ve önemli olmayan" şeklinde bilgi verir.

İmam devamla usûl-ü fıkıh ile ilgili bazı terimlere değinerek, fıkıh "ilimden daha hass (özel)", ilim "bilineni olduğu gibi bilmek", cehl "bir şeyi olduğunun aksi şekilde tasavvur etmek", zarûrî bilgi "nazar ve istidlâlle değil beş duyudan biriyle elde edilen", müktesep bilgi "nazar ve istidlâlle elde edilen", nazar "öğrenilmek şey hakkında düşünmek", istidlâl "delil aramak", delil "matlûba –bilgi- götüren şeydir", zann "iki şeyden daha açık olanını kabul etmek", şekk "birbirine üstünlüğü olmayan iki şeyden birini kabul etmek", usûl-ü fıkıh "hüküm çıkarma yollarının özeti" tanımlamalarında bulunur.

Bundan sonra usûl-ü fıkıhın konularına değinir:

1. Kelâmın kısımları: "Kelâm en az iki isim, bir isim ve bir fiil, bir fiil ve bir edat ya da bir isim ve bir edattan oluşur. Kelâmın kısımları emir, nehiy, haber, istihbârdır. Başka bir açıdan da hakikat-mecaz kısımlarına ayrılır.
2. Emir: "Kendinden daha alt mertebedeki birinden bir şeyin kesinlikle yapılmasını sözlü olarak istemektir" dedikten sonra emir kiplerinden, emrin kapsamından, hangi durumlarda kesinlik ifade ettiğinden, tekrar gerektirip gerektirmedüğinden, emir ve nehye kimlerin muhatap olduğundan bahseder.
3. Nehiy: "Emrin zıddıdır. Yani kendinden daha alt mertebedeki birinden bir şeyin kesinlikle terk edilmesini sözlü olarak istemektir".
4. Âmm: "İki veya daha fazla şeyi kapsayan lafızdır" dedikten sonra bu lafızların dört tane olduğunu belirtir ve "umûmîlik konuşmanın sıfatlarından ve fiillerde âmm söz konusu değildir" şeklinde konuyu bitirir.
5. Hâss: "Âmm'ın zıttıdır. Cümleden bazı şeyleri ayırmaktır" tanımından sonra hâss'ı muttasıl ve munfasıl olarak ikiye ayırıp bunlar hakkında bilgi verir.
6. Mücmel: "Açıklamaya ihtiyaç duyulandır".
7. Mübeyyen: "Açıklanmış olan demektir ki mübeyyen, nass'tır yani tek bir anlam taşıyan sözdür".
8. Zâhir: "Biri diğerinden daha açık iki durum taşıyan lafızdır".
9. Müevvel: "Zâhir'in te'vil edilmiş şeklidir ki buna zâhir bi'd-delil denir".
10. Resulullah (S.A.V.)'in fiilleri: Resulullah (S.A.V.)'in fiillerini ibadet niyetiyle yaptığı veya bu amacı taşımadan yaptığı şeklinde ikiye ayırdıktan sonra ibadet özelliği taşıyanları da Resulullah (S.A.V.)'e özel olan, ümmetin genelini ilgilendiren şeklinde tasnif eder. Sonra da bu fiillerin vücûb veya nedb ifade ettiği görüşlerini belirtir. Resulullah (S.A.V.)'in sözleri takrîrinin O'nun sözü olduğu, fiilleri takrîrinin de O'nun fiilleri olduğu görüşüyle konuyu bitirir.
11. Nesh: "Önceki hitabın sabit olan hükmünün sonradan gelen bir hitapla kaldırılmasıdır" dedikten sonra neshin çeşitleri, nasıl olabileceği, teâruz olduğunda nasıl bir yol takip edileceği konusunda kısaca bilgi verir.
12. İcma': "Bir asırdaki ulemânın yani fukahânın bir şeyin yani şer'î bir şeyin hükmü konusunda ittifak etmeleridir ki icma' sadece İslam ümmeti için delildir".
13. Haber: "Doğru ya da yalan olma ihtimali bulunan lafızdır" dedikten sonra haberi mütevâtir ve âhad olmak üzere ikiye ayırıp bunları kısaca açıklar ve bu bağlamda hadis râvîlerinin senedde kullandıkları ifadelere değinir.
14. Kıyas: Kıyası "İkisinde de bulunan ortak bir illet sebebiyle fer'in asl'a uygulanmasıdır" şeklinde tanımlar daha sonra da kıyasın çeşitleri ve şartlarını bildirir.
15. Haram ve helal: "Bazıları 'şeriatin helal kıldıkları dışında eşyada asl olan haramdır' derken bazıları da bunun tam tersini söylerler. Şer'î bir delil bulunmadığında asıl durumun devam etmesine de istishâbu'l-hal denir".

Cüveynî bundan sonra delilleri kullanırken takip edilecek sıra, fetva veren ve fetvayı soran kişilerde bulunması gereken şartlar, taklit kavramı üzerinde durarak "icthât, merama ulaşmak için bütün gücünü harcamaktır" der

ve “Kim içtihat edip isabet ederse iki sevap, hata ederse bir sevap alır” hadis-i şerîfini zikrederek müçtehidin isabet edebileceği gibi hata da edebileceği görüşleriyle eserini bitirir. [11]

1.b. Özellikleri

Eserin dili Arapçadır ve çok rahat anlaşılan bir üslupla yazılmıştır. Varakât, hacmi küçük olmasına rağmen fıkıh usûlünün temel konuları hakkında özlü bilgi vermektedir. Bu yüzden de ezberlenmesi çok kolay bir eser olmuştur. Cüveynî'nin fıkıh usûlü konularını çok daha kapsamlı bir şekilde ele aldığı el-Burhân ve et-Telhîs isimli eserleri de bulunmaktadır. Varakât kısa olması nedeniyle ayrıntılara girmemiş, bazı yerleri muğlak bırakmıştır. Varakât üzerine çok sayıda şerh yazılmasının sebeplerinden biri bu durum olabilir. Mütakellimîn metoduyla yazılmış usûl kitaplarının ilk örneklerinden olması ve günümüze kadar medreselerde okutulmasını da bir başka sebep olarak düşünebiliriz.

2. Şerhu'l-Varakât

2.a. Muhtevası

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi çalışmamızda Firkâh'ın Sâre Şâfi el-Hicrî tarafından tahkîki yapılan Şerhu'l-Varakât nüshasını esas aldık.

İncelediğimiz şerhte mukaddimeden ve konunun seçilme sebebi hakkında bilgi verildikten sonra eserin planı açıklanmıştır: Buna göre eser iki bölüme ayrılmış, birinci bölüm akademik, ikincisi ise araştırma kısmı olarak tanımlanmıştır. Mukaddime ve iki baktan oluşan birinci bölümün ilk babı da Cüveynî'nin tercüme-i hâli ile el-Varakât eserinin önemi, İmam Cüveynî'nin müfredatı, ulemanın bu esere verdikleri önem ve esere yazılan şerhlerden bahsedilen iki fasıldan oluşmuştur. İkinci bölümde de aynı metodla Firkâh ve şerhi hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde ise muhakkik şerh ile ilgili araştırma ve yorumlarını serdetmiştir.

Firkâh'ın şerhinin içeriğine gelince muhakkik bunu şu şekilde özetlemektedir:

1. Şerh Cüveynî'nin kısaca hayatını anlatarak başlar.
2. Firkâh bu şerhi yapmaktaki muradını açıklar ve sonra şerhe başlar.
3. Usûl lafızlarının lughat ve istilahtaki manalarını işler.
4. Konuyu, Cüveynî'nin bu konudaki görüşünü belirtir, bakış açısını netleştirerek onu haklı çıkarır. Ardından eğer varsa itirazlara değinir ve bunlara cevap verir. Bunları da anlaşılır bir üslûpla yapar.
5. Konu hakkında diğer mezheplere de değinir; ancak bunu yaparken mezheplerin çoğu değil bir ya da iki tanesiyle yetinir. Bazen isimlere değinmez; “dendi”, “birileri dedi”, “diğerleri şu görüşte oldu” gibi ifadeler kullanır. Bazense isim belirtir ve herhalükarda nakillerinde dikkatli davranır.
6. Bazen de mezhep aliminin kitabına “Cüveynî Burhan kitabında buna işaret etti” gibi atıfta bulunur. Bunda da dikkatli davranır.
7. Zaman zaman da Cüveynî'ye -mekruh'un tanımının bir teori olduğunu söylemesi, zann'ın tanımında da sağlam değil şeklinde nitelemesi gibi- muhalefet eder ve bunu yaparken itirazının sebeplerini de açıklar.
8. Görüşlerine Kur'an ayetlerini ve hadis-i şerifleri delil olarak gösterir.
9. Arada lughatlerden ve şiirlerden delil gösterir.
10. -Mücevherâtta zekatın vacip olmaması, babanın çocuğunu öldürmesi gibi- fıkıh meselelerini çoğunlukla usul meselelerine tatbik eder.

11. –Cüz küll’den büyük olmaz cümlesinde olduğu gibi- muradını açıklamak için aklî-mantıkî delilleri de kullanır.
12. Nahivcilerin görüşlerini ayrıntılarıyla tartışır. Bu görüşlere adeta dilbilgisinde gezinerek deliller getirir.
13. Âraz, temsil gibi bazı kelâmî meselelere ayrıntıya girmeden değinir.

Devrindeki Mu’tezile, Mücessime gibi kelâmî meselelerdeki görüşleri belirtmek için ya da konu gereği olarak bunlara kısaca değinir. [12]

2.b. Özellikleri

Esas aldığımız nüshada muhakkik çeşitli belde ve zamanlardan çok sayıda alimin bu eserin kıymetini anlayıp onu kelime kelime şerh edip açıkladıklarını, usûlû fıkha dair eserlerinin dayandığı esas gibi kabul ettiklerini söyleyerek bu şerhlerden en önemli gördüklerini tarihlerine ve musanniflerinin vefatına göre sıralamıştır. Bu sıralamada Firkâh’ın şerhini en başta zikretmiş ve bu eserin bilinen ilk Varakât şerhi olduğunu belirtmiştir. [13]

Muhakkikin Cüveynî’nin bu kitabının ilk şerhi olarak Firkâh’ın Şerhu’l-Varakât ‘ını belirtmiştir. Ancak TDV İslam Ansiklopedisi’nin el-Varakât maddesinde İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî’nin (643/1245) Şerhu’l-Varakât fi’l-usûl (nşr. Muhsin Salih Mollanebî Sâlih el-Kürdî, Mekke 1428/2007) bilinen ilk Varakât şerhi olduğu bildirilmektedir. [14] Muhakkik bu şerhler arasında Şehrezûrî’nin söz konusu eserini zikretmemiştir. Şârihlerin vefat tarihlerine baktığımızda Şehrezûrî’nin şerhinin daha önce yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eser üzerinde bu kadar araştırma yapmış olan muhakkikin Firkâh’ın da hocası olan Şehrezûrî’nin bu şerhinden haberdar olmaması oldukça ilginçtir.

Şârih mukaddimesinde eseri telif etmesinin sebebini kendisine yöneltilen taleplere ya da bazı işaretlere icabet olarak belirtmiştir. Kendisinden sonra çok sayıda alim bu eserden istifade etmiştir. Arapça yazılmış şerhin usûbu kolay ve anlaşılırdır. -Kendisinin de ifade ettiği gibi- misalleri basitleştirmiş, delillere işaret etmiş, zor, muğlak ve açıklanmamış yerleri açıklamıştır. Böylece eser öğrenciler için anlaşılır, öğretmenler için de yardımcı bir kitap haline gelmiş ve telif amacını gerçekleştirmiştir. [15]

III. BÖLÜM

1. Şerhu’l-Varakât ‘tan Örnekler

1.a. Konunun Ele Alınışı

Varakât, usûl-ü fıkıh terimini tanımlayarak başlamıştır. Buna göre “bu lafız iki kelimeden meydana gelmektedir ki bunlar usul ve asl’dır.” Şârih burada kastedilen lafzın usûl-ü fıkıh olduğunu belirtir ve buna da müellifin eserin başında geçen “bu sayfalar usûl-ü fıkıh konusunda bilgileri ihtiva eder.” cümlesini delil olarak getirir. Ardından burada önceden belirtmiş olduğu “murad edileni uzatmadan anlatma” nın meydana geldiğini, bunun da takdim ve te’hir ile gerçekleştirildiğini belirtir. Sonra şârih bu ilk cümleyi kelime kelime ele alarak açıklamaya başlar: “فلو” kelimesinin te’lif ve birleştirme demek olduğunu bildirerek bu iki kelimenin bazı alimlerce bir manaya geldiğini, bazılarınca da iki ayrı manaya geldiğini söyleyerek bu konuda müellef için, “Zeyd ve Zeyd’in kölesi ayağa kalktı ve Zeyd ayakta.”, mürekkeb/birleştirme için de “Ölüm Baalbek’e geldi ve salgın zordur.” cümlelerini örnek verir. [16]

“نم نبي زج نبي درفم”) lafzında te’lif’in bir müfredin parçaları olduğuna işaret vardır. Misal: ‘Zeyd o kimse ki Amr’ın oğlu’ cümlesi ‘و’ kısmı dışında müfredin üç cüz’ünden (parçasından) oluşan bir haber cümlesidir ve bu üç cüz Zeyd, oğlu ve Amr’dır. Şart edatı iki cümle başına gelirse iki birleşik parçadan oluşur. Örnek: ‘Eğer Zeyd kalkarsa, kalkarım.’ Lafzında Zeyd’in kalkması bir cümle, benim kalkmam bir cümledir. Bu iki cümle önüne şart edatı geldiğinde her biri şart cümlesinin bir parçası olur ve bu te’lif birleşik iki parçadan oluşur: Biri yani birleşik iki parçadan biri bu ilmin ismidir ki bu da usûl’dür. Diğeri de fıktır. Mürekkeb (birleşik) konusunun bilgisi ise müfredat (kelime dağarcığı), muzâfın muzâfu’n-ileyhe nisbeti bilgilerini gerektirir. Bunun için asl ve fıkıh lafızlarının manası zikredildi”. [17]

Cüveynî'nin "Asl üzerine başka şeyler bina edilebilen şeydir." tarifini doğruya en yakın tarif olarak belirler. Evlerin direkler üzerine bina edilmesi örneğinde evin aslı, üzerine bina edildiği şeydir. Ağacın aslı, onun topraktaki kökleridir ki gövdesi ve dalları onun üzerine bina edilmiştir. Bu tarif "Bir şeyin aslı o şeyden oluşandır." tanımından daha doğrudur. Bir, on sayısının içindedir; ancak aslı değildir. Aynı şekilde parça bütünden gelir ancak; "bütün parçalarının aslıdır" denmez. "Asl kendisine ihtiyaç duyulandır" şeklindeki tanıma gelince, ağaç tam olması cihetiyle meyveye muhtaçtır ancak; meyve ağacın aslı değildir. Aynı şekilde baba, baba olmak için oğula muhtaçtır, oğul da evlat olmak için babaya muhtaçtır. Bir şeye ihtiyaç onun aslı olmayı gerektirseydi bunlardan her biri diğerinin aslı olurdu. [18]

İmâmu'l-Haremeyn'in "Fer', başka bir şeyin üzerine bina edilen şeydir." tanımının şerhinde Firkâh: "Burada istidrad metodu kullanılmıştır. Asl fer'e karşılık gelir. Asl'ın manası zikredildiğinde fer'in manası da açıklanmış olur. Bu yüzden mezhep fıkıh usûlünün fer'idir ki onun üzerine bina edilmiş, kaidelerine dayanmıştır." der. [19]

Firkâh eserin bütünü bu şekilde açıklayarak şerh etmiştir. Biz çalışmamızda bütün konuları bu şekilde anlatamayacağımız için şârihin usûbuna örnek vermek için bu kadarıyla iktifa ettikten sonra yukarıda da belirttiğimiz şârihin müellife itiraz ettiği, usul meselelerini fûrû'a tatbik ettiği yerlere birer örnek vereceğiz.

1.b. Şârih'in İtirazları

Cüveynî'nin mekrûhu "terk edildiğinde sevap kazandıran, yapıldığında ceza gerektirmeyen şey" tanımı için Firkâh "Buna göre mekrûh ve vâcip; mekrûh terkinde sevap olması, vâcip terkinde sevap olmaması tersine ceza gerektirmesi yönüyle birbirinden farklıdır. Mendub da aynı şekilde mekrûhtan ayrılır. Mendub ve mubah her ikisi de terkinde sevap kazandırmayan demektir. Haram ise; mekrûhun yapıldığında ceza gerektirmemesi haramın ise gerektirmesi yönüyle mekrûhtan ayrılır. Bu görüş bir nazariyedir. Eğer mekrûh olan şey Allah'a yakınlaşmak maksadıyla terk edilirse bu maksattan dolayı sevap gerçekleşir. Eğer o fiili terkte bu kasıt yoksa -daha önce haramın terki bahsinde geçtiği üzere- sevap da olmaz. Ben mekrûhun hükmü konusunda 'şeriat/din dikkate alınarak terk edilmesi tercih edilen' demeyi daha uygun buluyorum" diyerek itirazda bulunur. [20] Bizce de Şârih'in itirazı oldukça yerindedir.

1.c. Usûl Meselelerini Fûrû'a Tatbiki

İmâm'ın bâtlı "geçerliliği kendine bağlı ve önemli olmayan" tanımını açıklarken şârih "Bâtlı sahîhin tersidir. Bâtlı eylem üç günden fazla süre için vazgeçme şartı bulunan alışverişler, bir kölenin hür bir kadınla mehir olarak o kadının kölesi olması şartıyla nikahlanması, buluğa girmemiş kadının muhalaa yapması örneklerinde olduğu gibi gerçekleştirilmesinde amaçlanan faydayı vermediğinde olmamış gibidir. Bütün bu akitler bâtlıdır. Çünkü amaçlanan faydayı vermez. Bu nedenle de önemli değildir". şeklinde usûl meselelerine fûrû'dan örnekler verir. [21] Şârih böylece konuyu daha iyi anlaşılır hale getirmiştir.

SONUÇ

Cüveynî'nin ilme yeni başlayanların fıkıh usûlü konularını rahat bir şekilde öğrenebilmeleri için hazırladığı anlaşılır bu vecîz eser, usûl-ü fıkıhın bütün genel konularını kapsamaktadır. Ancak kısa olması nedeniyle açıklamalar, deliller, farklı görüşler gibi ayrıntıların bulunmaması bazı yerlerin muğlak kalmasına yol açmıştır. Eserin daha anlaşılır hale gelmesi için üzerine yazılan şerhlerin en güzellerinden biri, Firkâh'ın şerhi olmuştur. Çalışmamızda esas aldığımız, tahkik edilmiş Şerhu'l-Varakât 'ta muhakkik bu eserin bilinen ilk Varakât şerhi olduğunu belirtmiştir. Ancak kaynaklarda aynı zamanda Firkâh'ın da hocası [22] olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin Şerhu'l-Varakât fi'l-usûl adlı eseri ilk Varakât şerhi olarak geçmektedir. [23] Firkâh şerhinde Cüveynî'nin görüşlerini zikrederek bu konudaki itirazlara cevaplar vermiştir. Zaman zaman kendisi de müellife tenkitlerde bulunmuştur. Diğer mezheplerin görüşlerine de değinmiş, dilbilgisinden ve şiirlerden de yararlanarak fûrû'a dair konuları usûl kaidelerine tatbik etmiştir. Böylece öğrenciler ve öğretmenler için daha faydalı hale gelen eserin telif amacı gerçekleşmiştir. Gayet özlü ve öğretici olan Varakât 'ın ve eskiden medreselerde okutulan ve ezberletilen vecîz bazı kaynakların – Karabaş Tecvîdi gibi- ilahiyat fakültelerinde, hiç

olmazsa imam-hatip okullarında okutulmasının hatta ezberletilmesinin hem ilmin zihinlerde kalıcı olacağı ve hem de kültürümüzle bağımızı yeniden kuracağı inancını taşımaktayız.

BİBLİYOGRAFYA BİLMEN, Ömer Nasûhî, "Hukuk-ı İslâmiyye Kâmusu", Gündüz Gazetesi, Ankara-1996, I. Baskı. ed-Dîb, Abdülazîm Mahmûd, "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn" DİA, İstanbul, 1993, c.VIII. Firkâh eş-Şafî, Şerhu'l-Varakât li İmâmi'l-Haremeyn el-Cüveynî, thk. Sâre Şâfi Saîd el-Hâcirî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1426/2005. GÖZÜBENLİ, Beşir, "Firkâh", DİA, İstanbul, 1996, c.XIII. KIZILKAYA, Necmettin, "el-Varakât", DİA, İstanbul, 2012, c. XLII. KÖKSAL, Asım Cüneyd-DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Usul-i Fıkıh", DİA , İstanbul, 2012, c. XLII. [1] Bilmen, Ömer Nasûhî, "Hukuk-ı İslâmiyye Kâmusu", Gündüz Gazetesi, Ankara-1996, I. Baskı, s.21-22. [2] Bilmen, a.g.e., s.22.

BİBLİYOGRAFYA

BİLMEN, Ömer Nasûhî, "Hukuk-ı İslâmiyye Kâmusu", Gündüz Gazetesi, Ankara-1996, I. Baskı.

ed-Dîb, Abdülazîm Mahmûd, "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn" DİA, İstanbul, 1993, c.VIII.

Firkâh eş-Şafî, Şerhu'l-Varakât li İmâmi'l-Haremeyn el-Cüveynî, thk. Sâre Şâfi Saîd el-Hâcirî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1426/2005.

GÖZÜBENLİ, Beşir, "Firkâh", DİA, İstanbul, 1996, c.XIII.

KIZILKAYA, Necmettin, "el-Varakât", DİA, İstanbul, 2012, c. XLII.

KÖKSAL, Asım Cüneyd-DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Usul-i Fıkıh", DİA , İstanbul, 2012, c. XLII.

[1] Bilmen, Ömer Nasûhî, "Hukuk-ı İslâmiyye Kâmusu", Gündüz Gazetesi, Ankara-1996, I. Baskı, s.21-22.

[2] Bilmen, a.g.e., s.22.